

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نظریه توسعه

شالوده شکنی ها / بازسازی ها

تألیف

ندروین پیترس

ترجمه

احمد موثقی

استاد دانشگاه تهران

ترجمه این کتاب را به همه کسانی تقدیم می‌کنم که اهل کار و تولید و خلاقیت و نوآوری و ذوق و هنر و حقیقت هستند و به انسان‌ها و توسعه انسانی و پایدار فکر می‌کنند و به بهبود سطح و کیفیت زندگی مردم و رفاه و آسایش آن‌ها اهمیت و اولویت می‌دهند و در این راه تلاش و مبارزه می‌کنند.

مترجم

فهرست

پیشگفتار مترجم	ذ
پیشگفتار ویراست دوم	س
مقدمه	ظ
فصل اول - گرایش‌ها در نظریه توسعه	۱
توسعه زیرسؤال	۱
جایگاه نظریه توسعه	۲
معانی «توسعه» طی زمان	۶
توسعه مبارزه و نبرد است	۱۰
حوزه و میدان توسعه	۱۲
گرایش‌ها در نظریه توسعه	۱۴
مطالعات چندرشته‌ای	۱۸
تحلیل گفتمان	۱۸
فرهنگ و توسعه	۲۱
واحد توسعه	۲۲
همکاری بینا بخشی	۲۳
فصل دوم - مسائل غامض و دوجبه‌گفتمان توسعه: بحران توسعه‌گرایی و روش مقایسه‌ای	۲۵
از تکامل‌گرایی تا توسعه	۲۵
توسعه به مثابه رستگاری	۳۵
بحران توسعه‌گرایی	۳۷
گزینه‌ها	۳۹
از دو قطبی بودن تا چند محوری بودن	۴۲
شالوده‌شکنی از غرب	۴۳
فصل سوم - توسعه نظریه توسعه: به سوی جهانی‌گرایی انتقادی	۴۷
نظریه‌های تغییر	۴۹

۵۳	..... نظریه‌های توسعه به صورت متکثر
۵۹	..... بازنگری در نوسازی
۶۲	..... نظریه پردازی درباره توسعه جهانی: جهانی گرایی انتقادی

فصل چهارم - قطع رابطه و پیوند یا جهانی شدن؟ ۷۱

۸۵	..... فصل پنجم - چرخش فرهنگی در توسعه: پرسش‌ها درباره قدرت
۸۶	..... فرهنگ ملی
۹۰	..... فرهنگ محلی
۹۴	..... فرهنگ / قدرت
۹۶	..... فرهنگ را اضافه کنید و حرکت کنید
۱۰۴	..... توسعه و آزادی فرهنگی

فصل ششم - پارادایم من یا شما؟ تنوعات در توسعه بدیل ۱۱۱

۱۱۳	..... توسعه بدیل
۱۲۰	..... پارادایم توسعه بدیل
۱۲۵	..... عاملیت و کارگزاری
۱۲۶	..... NGOها
۱۲۷	..... سیاست جدید
۱۲۸	..... توسعه درون زاد
۱۳۰	..... توسعه قومی
۱۳۱	..... روش شناسی
۱۳۲	..... معرفت شناسی
۱۳۲	..... دانش بومی
۱۳۴	..... همکاری توسعه‌ای
۱۳۶	..... سیاست پارادایمی
۱۳۹	..... توسعه جریان اصلی
۱۴۲	..... نتیجه

۱۴۵	فصل هفتم - پس از پسا توسعه
۱۴۷	مسئله‌داری سازی فقر
۱۴۸	توسعه - غربی سازی
۱۵۰	نقد مدرنیسم
۱۵۱	توسعه به مثابه گفتمان
۱۵۳	بدیل‌ها برای توسعه
۱۵۴	ضدیت با مدیریت‌گرایی
۱۵۵	تفکر دوگانه اندیش
۱۵۷	سیاست پسا توسعه
۱۶۱	کودا

۱۶۵	فصل هشتم - بازنگری در عدالت و رشد: از توسعه انسانی تا توسعه اجتماعی
۱۶۹	توسعه اجتماعی
۱۷۱	باز توزیع همراه با رشد
۱۷۳	درس‌های آسیای شرقی
۱۷۶	توسعه انسانی
۱۷۹	درس‌های دولت‌های رفاه
۱۸۲	سرمایه اجتماعی
۱۸۶	نتیجه

۱۸۹	فصل نهم - کل‌گرایی انتقادی و تائوی توسعه
۱۸۹	علاج و درمان کردن علاج و درمان‌ها
۱۹۳	کلیت، کل‌گرایی
۱۹۹	تناقض‌های مدرنیته
۲۰۲	توسعه و مدرنیسم پرشدت
۲۰۴	میانبرها و علاج و درمان‌های دیگر
۲۰۹	به سوی تائوی توسعه

۲۱۹	فصل دهم - سرمایه‌داری دیجیتال و توسعه: سبکی غیرقابل تحمل ICT4D
۲۱۹	پر کردن شکاف دیجیتال

۲۲۳	..... ICT4D به مثابه یک معامله در بست و خرید یکجا
۲۲۷	..... سرمایه‌داری دیجیتال = اتوپیای سایبری
۲۳۱	..... ICT4D و مطالعات توسعه
۲۳۳	..... ICT4D و سیاست توسعه

فصل یازدهم - آینده‌های توسعه ۲۳۹

۲۳۹	..... آینده‌های تفکر توسعه
۲۴۰	..... نظریه نوسازی
۲۴۱	..... نظریه وابستگی
۲۴۱	..... اقتصاد نئوکلاسیک
۲۴۲	..... توسعه بدیل
۲۴۳	..... توسعه انسانی
۲۴۴	..... پساتوسعه
۲۴۶	..... توسعه و پیچیدگی
۲۵۰	..... سیاست پیچیدگی
۲۵۷	..... بازسازی‌ها

فصل دوازدهم - جهانی شدن سده بیست و یکمی و توسعه ۲۶۵

۲۶۶	..... جهانی شدن در سده بیست و یکم
۲۶۷	..... نقاط عطف
۲۶۹	..... عصر جدید توسعه
۲۸۰	..... تکثرگرایی توسعه‌ای
۲۸۲	..... همکاری توسعه‌ای بین‌المللی
۲۸۵	..... پس از بحران

یادداشت‌ها ۲۸۷

منابع ۲۹۹

نمایه ۳۲۵

پیشگفتار مترجم

نظریه و تجربه توسعه در کشورهای شمال و جنوب جهانی همچنان موضوع بحث و استدلال‌های مختلف از منظرهای گوناگون و در ابعاد مختلف در علوم انسانی و اجتماعی، به‌ویژه جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و اقتصاد، است. ریسک‌ها و مخاطرات در کشورهای پیشرفته و صنعتی و کمیابی و فقر و محرومیت در کشورهای توسعه‌نیافته و غیرصنعتی در عصر جهانی‌شدن به‌طور متقابل بر یکدیگر تأثیرگذارند و مسائل توسعه‌ای اکنون مسائلی عام و همگانی هستند. نئولیبرالیسم و سرمایه‌داری انگلیسی-آمریکایی و جهانی‌شدن در راستای آن، مشکلات و نارسایی‌هایی برای جامعه جهانی ایجاد کرده که توسعه در جریان اصلی را زیر سؤال برده و واکنش‌هایی از سوی طرفداران مکتب وابستگی و نظام جهانی و پست‌مدرنیست‌ها برانگیخته است. اکنون با زیر سؤال رفتن کمونیسم و فروپاشی نظام‌های کمونیستی و در رأس آن‌ها شوروی سابق، جریان‌های فکری پست‌مدرن با تحلیل گفتمانی و با نفی و رد مدرنیته و توسعه بر مبنای آن و در چارچوب سرمایه‌داری، به توسعه بدیل و حتی پساتوسعه روی آورده‌اند. این رویکرد پسامدرن و پساتوسعه‌ای در کشورهای خاورمیانه، از جمله ایران و آمریکای لاتین، به‌ترتیب با بنیادگرایی مذهبی و چپ‌گرایی جدید آمیخته شده و جریان‌های پوپولیستی را با شعارهای عوام‌فریبانه فعال کرده است. حتی در خود کشورهای اروپایی و آمریکا ما شاهد ظهور پدیده برگزیت و خروج بریتانیا از اتحادیه اروپا و پدیده ترامپ و فعال شدن احزاب و گروه‌های راست‌افراطی و فاشیستی در فرانسه، آلمان و برخی کشورهای دیگر هستیم. دلایل ظهور و بروز جریان‌های پوپولیستی، فاشیستی و بنیادگرا در غرب و خاورمیانه و آمریکای لاتین که نوعی واکنش حمایتی خاص‌گرایانه در مخالفت با جهانی‌شدن نئولیبرال و ترتیبات نهادی برخاسته از آن مثل نهادهای برتون وودز است، هم جنبه فرهنگی و هم جنبه اقتصادی دارند که مجال طرح آن‌ها در این پیشگفتار نیست.

اما کتاب حاضر در ادامه دو اثر پیشین ترجمه شده توسط این مترجم به نام‌های "نوسازی و توسعه، در جست‌وجوی قالب‌های فکری بدیل" اثر دیوب و "تئوری توسعه و سه جهان" اثر هتته، هردو از نشر قومس، با رویکردی انتقادی به نظریه‌ها و تجربه‌های توسعه‌ای پرداخته است. با فروکش کردن تحلیل‌های ساختارگرا و کلیشه‌ای و ایدئولوژیک مارکسیستی، اکنون به‌طور فزاینده‌ای تحلیل‌های گفتمانی و پست‌مدرن به انتقاد از نظریه‌های توسعه و تجربه‌های توسعه‌ای پرداخته‌اند. این تحلیل‌های گفتمانی همانند تحلیل‌های مارکسیستی، با نفی و رد سرمایه‌داری و جهانی‌شدن نئولیبرال و سرمایه‌داری جهانی، واکنش‌های خاص‌گرایانه علیه جهانی‌شدن را در کشورهای جنوب برانگیخته‌اند. از این منظر توسعه و صنعتی‌شدن در چارچوب سرمایه‌داری و اقتصاد بازار و دستاوردهای عظیم آن در

سطح جهانی، به بهانه آثار و عوارض منفی آن مثل مسائل زیست‌محیطی، مسائل فرهنگی، مسائل مربوط به مربوط به فقر و شکاف‌های طبقاتی در کشورهای جنوب و شکاف شمال و جنوب و مسائل دیگر، رد می‌شوند. دستاوردهای توسعه و صنعتی‌شدن در کشورهای شمال و در آسیای شرقی از جمله ژاپن، کره، تایوان، هنگ‌کنگ، چین و نیز در سنگاپور و مالزی، به‌نحو گسترده‌ای سطح و کیفیت زندگی را برای مردم این کشورها، به‌ویژه با تقویت طبقه متوسط که پایه دوام و قوام دموکراسی هم هست، بالا برده است. اما مخالفت با توسعه در کشورهای توسعه‌نیافته که در بازار رقابت و در تجارت جهانی چیزی جز مواد خام و محصولات کشاورزی برای عرضه ندارند، از موضع چپ‌گرایی و راست‌گرایی افراطی هردو، و در خاورمیانه از موضع بنیادگرایی مذهبی و با الهام از دیدگاه‌های سید قطب، حاصلی جز تشدید عقب‌ماندگی و افزایش شکاف بین آن‌ها و کشورهای شمال در پی نداشته است.

در خاورمیانه و ایران بنیادگرایی مذهبی با ادبیات مارکسیستی ممزوج شده و به ضدیت با سرمایه‌داری و مبارزه با استعمار و امپریالیسم و قطع رابطه با دنیای پیشرفته، به تصور عدم وابستگی و استقلال‌طلبی و خودکفایی و مخالفت با نظام سلطه به‌صورتی احساسی و ایدئولوژیک و غیرکارشناسانه انجامیده است.

در چنین شرایطی، نویسنده کتاب حاضر که خود زمانی از موضع پست‌مدرن و گفتمانی به انتقاد از نظریه‌ها و تجربه‌های توسعه‌ای می‌پرداخت، پس از سال‌ها تدریس و تحقیق و تألیف کتاب‌های بسیار، از این موضع‌گیری پیشین خود عبور کرده و با نقد این نقدها عمق و غنای خاصی به بحث و جدل‌ها درباره توسعه در این کتاب بخشیده است. او در ادامه کارهای هتنه، ضمن ارائه نقدها از نظریه توسعه در جریان اصلی، به بررسی و موشکافی عمیق و گسترده در نقدها و ارزیابی‌ها و استدلال‌های منتقدان توسعه و طرفداران توسعه بدیل و پساتوسعه پرداخته و هر سه رویکرد را با استفاده از منابع و ارجاعات بسیار، نقد و ارزیابی می‌کند. همان‌طور که در عنوان کتاب منعکس شده، ندرین پیترس با فرض اینکه خوانندگان این اثر با مباحث اقتصاد سیاسی نئوکلاسیک و اقتصاد توسعه در جریان اصلی آشنایی دارند، به تجدیدنظر و بازاندیشی و شالوده‌شکنی‌ها، از جمله شالوده‌شکنی از خود رویکردهای شالوده‌شکنانه، پرداخته است. به‌علاوه، تلاش او بیشتر معطوف به تاریخ فکری توسعه و نگرش‌ها و دیدگاه‌ها نسبت به توسعه است نه به تجربه توسعه در واقعیت تاریخی و عینی آن.

از این‌رو، به‌جای نظریه‌های توسعه، نویسنده «نظریه توسعه» را برای عنوان کتاب انتخاب کرده، چون نمی‌خواهد به طرح نظریه‌های توسعه به‌طور مستقل بپردازد و آن‌ها را مفروض گرفته تا عمیق و موشکافانه به بررسی مفهوم و معنای توسعه و نظریه توسعه و گرایش‌ها و تجربه‌ها و مسائل متفاوت توسعه‌ای و متون توسعه بپردازد. به‌علاوه، او در فصلی مستقل به نقد آراء سمیرامین پرداخته و اعلام قطع رابطه را یک ژست توخالی دانسته، آن هم در دنیایی که قدرت از طریق درگیرشدن با واقعیت‌ها،

پیشگفتار □ ز

هرچند هم ناخوشایند، و گفت‌وگو با مخالفان به‌وجود می‌آید. به باور او، تحلیل گفتمان فوکویبی هم در انتقاد قوی است ولی در ساختن ضعیف است و بدیلی ارائه نمی‌دهد، ضمن این‌که توسعه در جریان اصلی همه نکات مهم منتقدان را پذیرفته و درونی کرده است. او اعلام می‌کند که عصر نئولیبرالیسم و توسعه بدیل هردو، به پایان رسیده است، درعین حال او به دنبال بدیل‌هایی برای نئولیبرالیسم است و از جهانی‌گرایی انتقادی و برخورد گزینشی با جهانی‌شدن، به معنای انتقادی درگیر شدن با فرآیندهای جهانی‌شدن، به‌جای مقابله با آن یا جشن گرفتن برای آن، و توسعه انسانی و بازگشت توسعه و دولت توسعه‌خواه سخن می‌گوید. به‌نظر او مدرنیته‌های مختلف و نیز سرمایه‌داری‌های متفاوت وجود دارند که تکثرگرایی توسعه‌ای را به‌وجود می‌آورند.

امیدوارم ترجمه این کتاب که حاوی نکات عمیق و مهمی است و تفکر انتقادی و درعین حال ایجابی و سازنده را تقویت می‌کند و افق دید ما را نسبت به مسائل توسعه‌ای باز و وسیع می‌کند، بتواند ادبیات توسعه در ایران را عمق و غنا بخشیده و به حل و رفع چالش‌های توسعه‌ای کشور ما کمک کند و مورد توجه علاقمندان، از دانشجویان و دانشگاهیان تا مدیران و دست‌اندرکاران امر توسعه در کشور، قرار گیرد.

احمد موثقی

بهمن ماه ۱۳۹۵

پیشگفتار ویراست دوم

از زمانی که ویراست نخست این کتاب در ۲۰۰۱ ظاهر شد تغییرات مهمی در رشته مطالعات و سیاست توسعه به وجود آمده‌اند. برخی از این تغییرات تعمیق گرایش‌هایی هستند که مدت‌های طولانی در جریان بودند - به‌ویژه ظهور آسیا و کشورهای تازه صنعتی شده - و برخی هم گسست‌های رادیکال بوده‌اند. از جمله گسست‌های رادیکال، دو گسست گرایشی عمده، تضعیف نئولیبرالیسم و هژمونی آمریکا هستند. هیچ یک از این دو گسست هنوز طی نشده‌اند ولی به سمت از دست دادن موقعیت می‌روند، با مسائل فزاینده روبرو می‌شوند و هیچ‌گونه طرفداران جدیدی جمع و جذب نمی‌کنند. نئولیبرالیسم - در اصل سبک سرمایه‌داری انگلیسی - آمریکایی که به یک آئین تبدیل شد - در حال فرو ریختن از افراط‌های خاص خودش است و از بحران به حباب تا دوباره بحران منحرف می‌شود: تضعیف هژمونی آمریکا مدتی است که گریزناپذیر شده ولی به‌واسطه افراط‌کاری نئومحافظه‌کاران، به‌ویژه در عراق و افغانستان، تسریع یافته است.

این کتاب در اصل سه عصر و دوره عمده توسعه را بررسی اجمالی می‌کند. نخست، پیش درآمد توسعه در دهه ۱۸۰۰ و سیاست‌های رسیدن (به غرب) از نیمه سده ۱۹ تا نیمه سده ۲۰؛ دوم، اجماع کینزی پس از جنگ، به‌طور وسیعی در سال‌های بین ۱۹۸۰ - ۱۹۵۰؛ و سوم، عصر نئولیبرال اجماع واشنگتنی، در سال‌های بین ۲۰۰۰ - ۱۹۸۰. در ویراست نخست کتاب، نیروی محرکه اصلی، تنش بین رهیافت کینزی و اجماع واشنگتنی بود - به‌طور خلاصه، رهیافت‌های دولت محور و بازار محور، که به شیوه‌های بسیاری از طریق رشته مطالعاتی توسعه مواجه شد و انعکاس پیدا کرد. به این ترتیب، فصل ۱۱ (که بعد فصل پایانی شد) استدلال می‌کند که تنش عمده در تفکر و سیاست کنونی توسعه، شکاف بین نهادهای واشنگتنی [صندوق بین‌المللی پول (IMF) و بانک جهانی، هم‌ردیف سازمان تجارت جهانی (WTO)] و رهیافت توسعه انسانی (که توسط برنامه توسعه ملل متحد (UNDP) و دیگر نمایندگی‌های UN، وزارتخانه‌های توسعه در کشورهای در حال توسعه و برخی نمایندگی‌های همکاری توسعه‌ای، نمایندگی می‌شود) است.

اکنون سده ۲۱ مرحله دیگری از جهانی شدن و عصر دیگری از توسعه را به‌وجود می‌آورد، که تازه شروع شده است. تاکنون ما می‌دانیم که از نئولیبرالیسم عبور شده و دیگر اجماع واشنگتنی وجود ندارد؛ ما می‌دانیم که گسست‌های گرایشی و گرایش‌های جدید وجود دارند، ولی هنوز زود است که بتوان الگوی جدیدی را تشخیص داد. از جمله گرایش‌های جدید ظهور جنوب، رشد روابط جنوب - جنوب در تجارت، انرژی و سیاست، و نقش فزاینده جوامع در حال ظهور پیش‌تاز و مهم (شامل BRIC

پیشگفتار □ ش

یا برزیل، روسیه، هند و چین) و صندوق‌ها و منابع ثروت مستقل از جنوب جهانی، هستند. یک متغیر دیگر بی‌ثباتی اقتصادی در ایالات متحده امریکاست، که در اوج خود به بحران اقتصادی ۲۰۰۸ رسید و به خارج از آن کشور نشر و گسترش یافت. پاندول به سمت تنظیم دولتی بیشتر، هم در غرب («اکنون ما همه کینزی هستیم») و هم به‌عنوان بخشی از نفوذ فزاینده دولت‌های توسعه‌خواه در جنوب، تغییر جهت می‌دهد. اقتصادهای BRIC به‌طور نوعی اقتصادهای دارای بخش‌های دولتی بزرگ هستند.

از نقشه‌های برجسته این عصر ما تاکنون می‌دانیم که هدف عمده انتقادهای دوره پیشین (و ویراست نخست این کتاب) در حال تبدیل شدن به امری مربوط به سابقه، هنوز مربوط، ولی اکنون روی آتشیان، است. عدم تعادل‌ها در اقتصاد جهانی، به قدری عمیق و ساختاری هستند که یک برقراری مجدد تعادل عمده‌گریزناپذیر است، اگرچه شناسایی خصوصیات ویژه یک پارادایم جدید توسعه دشوار است. فصل ۱۲، یک فصل جدید، روی گرایش‌های در حال ظهور در رشته مطالعاتی توسعه متمرکز می‌شود.

اجازه دهید به‌طور مختصر تغییرات اصلی در این ویراست تجدیدنظرشده را مشخص کنیم. من کل متن را با ساده و مؤثر کردن فرمول‌بندی‌ها، و پالایش و شفاف‌سازی استدلال‌ها، و اضافه کردن برخی منابع و ارجاعات، به روز و متناسب کرده‌ام. در فصول ۱ و ۲، بخش پایانی را به روز کرده‌ام. فصل‌های ۳، ۵، ۸ و ۱۱ دستخوش تغییرات مهمی شده‌اند. من فصل ۳ را بازنگری کرده‌ام زیرا نکته اصلی آن، جهانی‌گرایی انتقادی، اکنون یک برنامه کار عمومی شده و ادبیات پیرامون جهانی شدن و توسعه به‌طور گسترده و مشروح رشد کرده است. من فصل ۵ پیرامون فرهنگ و توسعه را با بحثی درباره ادبیات جدید نظیر گزارش توسعه انسانی پیرامون آزادی فرهنگی در دنیای متنوع امروز، بسط و گسترش داده‌ام. در فصل ۸ من استدلال درباره توسعه اجتماعی را متناسب و به روز کرده و بسط داده‌ام.

من فصل جدیدی پیرامون سرمایه‌داری دیجیتال و توسعه اضافه کرده‌ام (فصل ۱۰). این فصل استدلال می‌کند که اطلاعات - برای - توسعه (ICT4D) در وهله نخست برخاسته از بسط و گسترش بازار و تعمیق بازار است. به‌عنوان متأخرترین موج انباشت، سرمایه‌داری دیجیتال، گرایش به تقویت‌کنندگی^۱ بر مبنای فناوری اطلاعات و آرمان‌گرایی سایبری با شکاف دیجیتالی به‌عنوان یک مانع را به‌وجود می‌آورد. این فصل گفتمان‌ها و سیاست‌های «پر کردن شکاف دیجیتالی» را مورد انتقاد قرار داده و اطلاعات - برای - توسعه را به‌عنوان بخشی از یک معامله یا مقاطعه در بست و خرید یکجایی در نظر می‌گیرد که در آن آرمان‌گرایی سایبری با بازاریابی سرمایه‌داری دیجیتالی، نه به‌طور انحصاری بلکه در وهله نخست، ملازمه دارد. کار واقعی اطلاعات - برای - توسعه از هم گسیختن ICT4D است. تأکید

کمتر بر اینترنت و تأکید بیشتر بر تلفن، رادیو و تلویزیون، این بحث را عادی ساخته و شکل می‌دهد. من با این استدلال که بحث ICT4D باید از کمک توسعه‌ای، NGOها، و پروژه‌های تأمین مالی شده از بیرون، به سمت مسئله محوری جدا کردن فناوری از سرمایه چرخش پیدا کند، نتیجه‌گیری می‌کنم.

فصل ۱۱ پیرامون آینده‌های توسعه دستخوش تغییرات زیادی شده، که به نحو قابل درکی به این علت بود که آن یک فصل آینده‌نگری بود. یک فصل پایانی جدید چالش‌های عمده جهانی شدن سده ۲۱ و توسعه را مورد بحث قرار می‌دهد (فصل ۱۲). با رعایت همه جوانب این راهکارها بیشتر به «نفع» توسعه استدلال می‌کنند تا «علیه» آن. فصل ۸ به نفع بسط دادن رهیافت توسعه انسانی به توسعه اجتماعی و به نفع یک رهیافت طرف عرضه نسبت به توسعه اجتماعی، از جمله عهده‌دار پرسش‌ها و مسائلی نظیر سرمایه اجتماعی شدن، استدلال می‌کند. فصل ۹ تأملی فلسفی و روش شناختی است و استدلال‌ها پیرامون اروپا محوری در فصل ۲ را بیشتر پی می‌گیرد و به نفع کل‌گرایی انتقادی به مثابه تائوای توسعه استدلال می‌کند. فصل ۱۱ درباره آینده‌های توسعه عهده‌دار استدلال‌های اولیه و مدخل‌هایی پیرامون گرایش‌ها در تفکر و سیاست توسعه در زمان‌های آینده می‌شود، توسعه را در پرتو بحث کلی و مجموعه بحث‌ها بازتعریف می‌کند، و با بازسازی‌ها در توسعه نتیجه‌گیری می‌کند. یک چکیده و خلاصه‌ای از این راهکار در جدول شماره ۱/۱ ارائه شده است. فصل ۱۲، که در ویراست دوم جدید است، پیرامون توسعه‌های سده ۲۱ تأمل می‌کند.

جدول شماره ۱-۱- چکیده راهکار کتاب

فصل‌ها	کلید واژه‌ها	رهیافت‌ها
۱	بررسی کلی شالوده‌شکنی‌ها ^۱	تفکر توسعه
۲	توسعه گرایی	تحلیل گفتمان
۳	تاریخ تفکر توسعه	
۴	نظریه وابستگی و قطع رابطه	اقتصاد سیاسی
۵	چرخش فرهنگی، انسان‌شناسی	فرهنگ و توسعه
۶	نیروهای اجتماعی	توسعه بدیل
۷	تحلیل گفتمان به مثابه ایدئولوژی	پسا توسعه
۸	ظرفیت‌سازی	توسعه انسانی
۱۰	جدا کردن فناوری از سرمایه	ICT و توسعه
۱۲	تقسیم اقتصاد کلان به بخش‌های مجزا و کمک خارجی بازسازی‌ها ^۲	همکاری توسعه‌ای بین‌المللی
۱۲، ۱۱، ۳	جهانی‌گرایی انتقادی، توسعه جهانی	جهانی شدن و توسعه
۴	تفاوت فرهنگی به مثابه یک تسهیل‌کننده	توسعه بینا فرهنگی
۸	طرف عرضه	توسعه اجتماعی
۹	تائوی توسعه	کل‌گرایی انتقادی
۱۱	یادگیری جمعی، برنامه کار اصلاحات	توسعه بازاندیشانه
۱۲	تکثرگرایی توسعه	

هر یک از این رهیافت‌ها - تحلیل گفتمان، انسان‌شناسی، مطالعات فرهنگی، توسعه بدیل، اقتصاد سیاسی، و غیره - یک نقطه نظری است که طی آن پیچیدگی‌های توسعه کشف می‌شود. هر رهیافت که با عمق و باریک بینی با آن برخورد شود، اگر یک ابزار و راهی به سوی بازاندیشی^۳ شود، می‌تواند مفید و ثمر بخش باشد. این درسی است که من در دو فصل پایانی به آن می‌رسم. توسعه بیش از آن پیچیده است که به رهیافت‌های ناقص اجازه دهد به راهشان بروند - اگرچه اینها به درد نکته سنجی‌های فنی و مداخله مدیریتی می‌خورند، ولی افسانه‌پردازی مدیریتی دانش و دانشوری خود بخشی از مسئله است. ترکیب زوایا و رهیافت‌های مختلف، یک ارزیابی کل‌گرایانه از توسعه به بار می‌آورد. جایز الخطا و بی‌پایان بودن ویژگی‌های ضروری تفکر توسعه هستند و آنچه در رابطه با هر یک

1. Deconstructions

2. Reconstructions

۳. reflexivity

از این رهیافت‌ها اهمیت دارد، بازاندیشی است؛ تنها چه چیزی اهمیت ندارد بلکه چگونه هم مهم هست. این امر در مورد خود کل‌گرایی هم کاربرد دارد: بنابراین کل‌گرایی انتقادی مناسب دارد، تا شاید کل‌گرایی یک راه و روش همه منظوره برای خروج از سرگستگی‌ها و حیرانی‌های توسعه شود. این راهکارهای انتقادی حصارهای^۱ دگماتیک نیستند بلکه سهم و شراکت‌هایی در بازاندیشی هستند، که در امر بازاندیشی بکار می‌روند تا شاید دوی ضد زهرمار شوند: بازاندیشی باید از نظر سیاسی تواناساز باشد و در خدمت یک هدف و مصلحت‌رهایی بخش باشد.

از ترکیب واژه‌ها در عنوان - شالوده‌شکنی‌ها / بازسازی‌ها - روشن است که این عملی در شالوده‌شکنی به معنای کلاسیک نیست (رجوع کنید به ویلت^۲، ۳-۲: ۱۹۹۹)، به‌خاطر آنکه بعد بازسازی‌ها در آن صورت نمی‌گیرد. بازسازی‌ها راه و روش‌هایی رو به جلو، گزینه‌های رو به پیش، دارای محدوده‌ی زمینه‌ای و زمانی، هستند. طی این مدت آنها شالوده‌شکنی‌های دیگری به بار خواهند آورد و سپس بازسازی‌های دیگری ظهور خواهند کرد، که این شیوه‌ی انجام کار است. فصل ۱ استدلال می‌کند که توسعه یک مبارزه است. به عبارتی دقیق، توسعه یک مبارزه بر سر شکل آینده‌ها، مبارزه‌ای دراماتیک و پیچیده، است.

---

۱. closures

۲. Willett

مقدمه

این کتاب نمایانگر مطالعاتم در زمینه توسعه طی سال‌های بسیار است. برای راهنمایی خواننده یک بررسی مختصر درباره راهکار و استدلال‌ها در فصل‌های مختلف اینجا ارائه می‌شود.

فصل ۱ مقدمه اساسی و ماهوی بر این کتاب است، که دانش توسعه را مسئله محور می‌کند و یک بررسی و ارزیابی از گرایش‌های عمده در تفکر توسعه ارائه می‌کند. فصل ۱ (گرایش‌ها) و فصل‌های ۱۱ (آینده‌ها) و ۱۲ (جهانی شدن در سده ۲۱) یک روبان و نواری دور کتاب کشیده و پیوند برقرار می‌کنند. فصل‌های ۷-۲ به طور عمده شامل راهکارهای انتقادی رهیافت‌های مختلف نسبت به توسعه است. فصل‌های ۲ و ۳ کار و حرفه تفکر توسعه در شیوه تحلیل گفتمان را مورد بحث قرار می‌دهند. فصل ۲ روی میراث‌های عمیق اروپا محوری در توسعه‌گرایی متمرکز می‌شود. فصل ۳ خصیصه نوسان‌آمیز تفکر توسعه و عدم انسجام‌های آن را طی زمان مورد توجه قرار می‌دهد. استدلال پایانی آن درباره جهانی‌گرایی انتقادی هم تحلیلی و هم برنامه‌ای است. یکی از محدودیت‌های تحلیل گفتمان (که در فصل‌های ۱ و ۷ بکار رفته) این است که نمی‌تواند درگیر موارد خاص مربوط به اقتصاد سیاسی شود. فصل ۴ از طریق نقد آثار سمیر امین^۱ در رهیافت اقتصاد سیاسی بازنگری می‌کند. با تزاو در خصوص قطع رابطه با فرآیندهای جهانی شدن مقابله می‌شود، و استدلال جهانی‌گرایی انتقادی فصل پیشین ادامه می‌یابد. موضوع دیگر رهیافت اقتصاد سیاسی امین نسبت به «فرهنگ» است. فصل ۵ شیوه‌های گوناگونی را بررسی می‌کند که در آن‌ها «فرهنگ» در گفتمان و سیاست توسعه یکپارچه شده است.

در حالی که رهیافت توسعه بدیل نقدی بر جریان اصلی توسعه است، فصل ۶ ادعاهای توسعه بدیل، به‌ویژه ادعای آن مبنی بر یک پارادایم توسعه بدیل بودن، را در معرض یک برخورد انتقادی قرار می‌دهد. فصل ۷ نقدی بر استدلال‌های پسا توسعه‌ای است و من در اینجا به این جرم اقرار می‌کنم که آن یک شالوده‌شکنی نسبت به شالوده‌شکنی است. فصل‌های ۷-۴ به چهار رهیافت انتقادی در توسعه می‌پردازند: اولویت بخشیدن به ساختارها (اقتصاد سیاسی)، تقدم بخشیدن به فرهنگ (فرهنگ و توسعه)، اولویت دادن به نیروهای اجتماعی (توسعه بدیل) و اولویت بخشیدن به گفتمان (پسا توسعه).

نوشتن کتابی با صرف انتقادات و خداحافظی گفتن‌ها به پارادایم‌ها بیش از حد سهل و آسان است و نمی‌تواند کاملاً متقاعدکننده و رضایت‌بخش باشد، اگرچه این کار مدت‌های مدید شیوه‌ای رایج در مطالعات توسعه بوده است. تحلیل‌ها یا انتقادهای طولانی، اغلب تنها با تذکر کوتاهی درباره شیوه‌های جلو رفتن نتیجه‌گیری می‌کنند و من مایل‌م سازنده‌تر و اثباتی‌تر باشم. به این ترتیب، فصل‌های ۱۱-۸ شامل راهکارهای برنامه‌ای یا بازسازی‌ها به معنای چرخش‌های اثباتی و نوآورانه و گزینه‌های رو به جلو برای توسعه می‌شوند.

---

۱. Samir Amin